

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

НЕВІДОМА ПРАЦЯ КРАЄЗНАВЦЯ ТИМОФІЯ БРИДУНА ПРО ХОРОЛЬСЬКИЙ ПОВІТ (ЗУБАНІВСЬКА ВОЛОСТЬ)

(підготував до друку, прокоментував Ю. Мицик)

Історію свого роду і тих місцевостей, з якими вони були пов'язані, я давно хотів написати, але за нагальними науковими працями на це катастрофічно не вистачало часу. Все ж я спромігся написати студію про історію материнського роду, об'єднавши цей нарис з тими, що написали мої земляки й родичі (Микола Чабан та Леонід Добрянський), де йшлося також і про села Майорка та Волоське (1). Вони розташовані на правому березі Дніпра, біля Сурського й Лоханського дніпрових порогів. Після цього я вирішив приступити до історії батьківського роду, який походив з с. Зубані Глобинського (до 1960 р. – Великокринківського) району Полтавської області. Але у 2010 р. мене вдарив інсульт, тяжкі наслідки якого я відчуваю й досі. Все ж потроху починаю збирати матеріал для реалізації задуманого. Тут слід сказати, що Полтавщина, яка відносно непогано забезпечена джерелами (все ж входила до складу Гетьманщини, архіви якої досить добре збереглися), не може похвалитися своєю краєзнавчою літературою на відміну хоча б від Чернігівщини. Через це про Зубані, та й переважно більшість населених пунктів області, можна знайти лише куці відомості в «Історії міст і сіл Української РСР», та й то пореволюційного періоду.

У пригоді стала несподівана знахідка в Інституті рукопису (далі – ІР) Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – НБУВ) рукопису Тимофія Бридуна «Місто Хорол та його повіті» (2). Це зовсім незнана особа. Бридун жив у Хорольському повіті Полтавської губернії, брав участь у громадському русі початку ХХ ст., цікавився історією краю і створив свій твір, де веде розповідь про історію міста Хорол, а потім усього повіту, характеризуючи кожен волость. Рукопис написано українською мовою чітким почерком. Очевидно, його було переписано на початку 20-х рр. ХХ ст. і направлено в Академію наук для публікації, але через черговий наступ Москви на Україну, згорання українізації, репресії тощо рукопис не був опублікований. Тепер публікуємо фрагмент з нього, який стосується села Зубанів і Зубанівської волості. Він досить стислий, але ці відомості мають не лише історіографічну, але й джерельну цінність.

Насамперед вони дають майже фотографічний опис Зубанів та їхніх околиць, як вони виглядали на рубежі ХІХ-ХХ ст. Правда, лаконізм перешкодив автору описати ближчі до Зубанів (3-4 км) села: Іваново-Селище, Демченки, Руду, хутір мого дитинства Луку (на жаль, уже неіснуючий), не кажучи про місцевості: Родзянчине (від роду Родзянок), Щоччине (від пана Щочки), Мирютине (дубовий гай на острові р. Хорол), Вороньки (острів на р. Хорол, де добували торф), Деркачка (глибока й холодна затока Хорола між Демченками і Радалівкою, яка забрала життя не одного плавця) та ін. Лаконізм та видно відсутність історичної освіти Бридуна не дали йому можливості глибше зазирнути в історичне минуле волості. Адже Зубані (Зубанівка) та Радалівка не тільки позначені на мапі французького інженера і мемуариста Гійома Левасера де Боплана (3), який тривалий час (1630-1647 рр.) працював в Україні. Бридун про це згадує, але не пише, що в Зубанях була потім маєтність роду полтавського полковника доби Руїни Лазаря Горленка (його нащадки отримували універсали-привілеї гетьмана Данила Апостола), що тут учителював український письменник Степан Васильченко і згадував про це село в своїх творах... Але є в рукописі дані про повстання 1789-1793 рр.

у с. Турбаях (7 км від Зубанів). Вони відрізняються від тих, що усталилися в українській історіографії (4). У студії краєзнавця зафіксовано той погляд на протест, який був поширений у волості дореволюційних часів (усі турбаївці, як відомо, були виселені в безводні місця Таврійської та Херсонської губерній, а керівників опору заслали до Сибіру). Шкода, що автор не згадав про участь зубанівців у повстанні (їх усе ж не виселяли) та причини заворушень (козаки повстали проти спроб закріпачити їх). Т. Бридун оминув і народну думу про повстання (певний час вона входила до шкільної програми з української літератури, і я вчив її в школі). Дивує, чому автор, розповідаючи про гроші Базилевських, не згадав популярного в цих селах переказу (я чув його в дитинстві) про човен із золотом Базилевських (за іншим варіантом – 12 бочок із золотом), який затопили у р. Хорол...

Однак у цілому нарис Тимофія Бридуна важливий, особливо для всіх зацікавлених історією місцевого краю, і тому я наводжу ту частину його, де розповідається про Зубанівську волость. Відзначу, що при публікації збережено особливості авторського правопису (лише в деяких випадках він поправлений з метою наблизити його до сучасного).

- 1) Мицик Ю., Чабан М., Добрянський Л. Чую ваш голос. Родоводи надпорізьких сіл Волоського і Майорки. – К., 2008.
- 2) НБУВ. – ІР. – Ф. Х. – № 11510.
- 3) Боплан де Г.Л. Опис України. – К., 1990.
- 4) Див.: Смолій В.А. Турбаївське повстання 1789–1793 // Енциклопедія історії України. – К., 2013. – Т.10. – С.178.

* * *

«Зубанівська волость»

Зубанівською волостью кінчається низка волостей, що лежать по р. Хоролу. Головними своїми селищами розташовується вона в поймі цієї річки, а степовим боком межує з Кременчуцьким повітом. До Кременчука має тяжіння й головною волостью село Зубані. Зубані – велике козацьке село, лежить по Хоролу, розташоване в солонцюватій місцевості. Селище давнє, зазначається на мапі Боплана. Село, коли глянути з боку, має непривабний вигляд внаслідок малої кількості дерев. Хати тут, як і в інших селищах Хорольського повіту, глинобитні, але покрівлі будуються не так, як наприклад, у Ново-Оврамівці.

Мешканці малосимпатичні, дуже пиячать. Більша частина мешканців козаки, але є й селяни, колишні кріпаки Родзянок. Тільки кілька родин у селі більш-менш заможні, всі ж інші землі мають по 5-6 дес., на якій і ведуть абияк архаїчним засобом своє господарство. Зубані, як і всі козацькі села, виділили з себе хутори, що у великій кількості розкидані в районі зубанівських земель. У хуторах мешканці заможніші, тут можна зустріти козаків, володіючих 70-80 і навіть сотнею десятин землі. В селі мається дерев'яна, звичайної будівлі, церква, вища початкова школа, що міститься в гарному цегляному збудованому на кошти зубанівської громади, будинкові. Дуже гарний будинок волосної управи, влаштований у 1912 році. Такий гарний будинок волості мається лише в Семенівці та ніде більше. Багато мешканців Зубанів займаються рибальством у р. Хоролі; рибу забирають скупщики й відправляють до Полтави. В давній час при селі був масток, що належав Родзянкові. Масток перейшов до Орленка, а від нього до Білаша, від останнього він дістався Уманову, котрий розпродав землю мешканцям.

За чотири верстви від Зубанів, вгору по Хоролу лежить велике, дворів у 400, село Радалівка. Селище теж давнє, виникше ще до Хмельниччини. Населення села складається з козаків та бувших кріпаків поміщика Родзянки. Поміщицька садиба міститься посередині села, якраз проти церкви й складається з гарного парку й овочового (*тут це слово вжите як синонім «плодового»*. – Ю.М.) саду. Садиба займає площу в 9 дес. Коли глянути на садибу, то глядач дивує своєю надзвичайною довжиною будинок. Він одноповерховий, досить високий і по фасаду має більше 20 великих вікон.

В середині будинку багато гарних кімнат. Особливо зі смаком влаштована вітальня – велика кімната з колонами. Стіни вифарбовані в гарний яскраво-червоний колір, а колони вкриті якимсь молочно-білим составом, рівним, блискучим і дуже гарним. Сполучення цих двох кольорів створюють надзвичайно витворний вигляд кімнати, але ця кімната служить збіжницею. Від Родзянки садиба перейшла до генерала Чернова, який володів нею недовго, а від нього сучасному власникові, заможному козакові Гелеті. У садибі, крім будинку, інших будівель нема, вони очевидно були розібрані раніше, й величезний двір заріс високим бур'яном. Гелета – дід років 75, справами сам вже не займається, а спокійно з такою ж старою жінкою доживає свої довгі дні. Господарство ведуть сини, старший з котрих – народний учитель. Дід з бабою займають одну кімнату й по одній – сини, а ввесь останній будинок або порожній, або зайнятий хлібом і різним господарським добром.

Проти поміщицької садиби, на невеликій площині, стоїть дерев'яна церква, дивної й оригінальної форми й тутечки будинок земської школи.

Село дуже глухе, дуже віддалене від міст і залізниць, до найближчої станції Глобино верстов 40. У селі є заможненькі, але багато й бідноти, є один, на прізвище Клен, навіть дуже заможний: він має 300 дес. землі, хоча ця земля розкидана в 75 клаптях. У селі, крім поміщицької садиби, мається ще садиба старого мірника Стрижак. Стрижак досить заможна людина, має 140 дес. землі й у селі садибу з будинком, у котрому й мешкає. Синам він дає вищу освіту.

До Зубанівської волості належать село Яновщина й Сіренків, що знаходяться на межі з Кременчуцьким повітом. Перше населено селянами, колишніми кріпаками поміщика Козинця, садиба котрого з невеликим парком і одноповерховим дуже давнім будинком, знаходиться зараз при в'їзді в село. В садибі мешкає старий власник її, Козинець, а син козацький офіцер, знаходиться на службі на Кавказі. Землі при садибі біля 100 десятин, котру віддають мешканцям села в оренду. Село Яновщина знаходиться на межі двох повітів, так і належить до двох повітів; ліворуч від шляху вважається Хорольського повіту, а праворуч – Кременчуцького. Та частина села, що належить до Кременчуцького повіту, належить й другому поміщикові. Цією частиною колись володіли Оболонські (*це слово можна читати і як «Оволонські»*). – **Ю.М.**), зовсім прожившись вони виїхали відтіль назавжди. Останній нащадок їх відставлений військовий мешкає в Хоролі та отримує за службу пенсію, а дочка його стара дівчина, служить в хорольській жіночій гімназії «класною дамою».

Хутір Сіренків – невеликий хутирець, але має школу, в якій займається гарний учитель, який любить свою справу й гарно учить мешканців.

Верстов за десять від Зубанів, по шляху до Кременчуцького повіту на лівому березі Хоролу в безладді розкинувся невеличкий хутір під назвою «Жалібний». Назва нещоденна і при першому знайомстві з нею здалося мені щось визначаюча. Розпитуючи мешканців про історію цієї назви, я взнав, що вона дана хутору в ознаку сумної події, що трапилася тут багато років тому. Ось історія цієї події: в останній чверті 18 століття на місці теперішнього хутора «Жалібного» (*офіційна нова назва села – «Скорбное»*). – **Ю.М.**) було велике село Турбаї, в якому малося більше тисячі дворів. Населення села було козацьке, але була частина й селян, що лічилася за поміщиком Базилевським. Тут в селі знаходилась й поміщицька садиба з усіма необхідними будівлями. У садибі в описаний час проживали два поміщика – парубки Базилевські й незаміжня сестра їх, Ганна. Брати Базилевські хоча й отримали освіту в Гетингенському університеті, але не служили ні в громадській, ні в військовій службі, а старанно займались господарством у своїх численних маєтках, крім того, маючи великі капітали готівкою, віддавали їх у позики під закладні нерухомих майнів. В той час контора їх у Турбаях уявляла собою подобу сучасних банків, так багато лічилося в ній виданих різним особам. Маючи в Турбаях декілька десятків підлеглих селян, вони почали всілякими засобами відтягати в козаків кращі шматки сіножаті, вигонів й орних земель. Натурально, що при таких відношеннях передали справу до суду, де вона тяглась декілька років і нарешті, прийшла до кінця, розрішеною на користь турбаївських козаків. Одного чудового травневого вечора члени Голтвинського

нижнього суду прибули в Турбаї для оголошення судової постанови зупинились в будинкові Базилевських. Козаки, побачивши, що суд зупинився у Базилевських, припустили, що справу розрішено на користь поміщиків й тому стали хвилюватися. Чи спали Турбаї цієї ночі невідомо, але хтось ранком крикнув, що з двору послали чередників забирати на користь Базилевських сільську череду. Піднявся крик, галас і юрба народу повалила до панського двору. Було пів на десяту, але в будинкові ще всі спали – мабуть через прибуття гостей звечора довго не лягали спати. Крик розбудив сплячих, але невеселий був їх прокид: у будинок увірвалася юрба народу, яка з озвірінням почала бити турбаївських панів. Членам суду дісталось лише по потиличнику й їх відпустили на всі чотири боки, звичайно, вони зараз же відступили з Турбаїв. Самовидець каже, що озвіріння було таке велике, що коли здавалося вбита сестра Базилевських очуняла й піднялася з підлоги на ноги, хтось з юрби побачив це у вікно й зараз же сповістив своїх товаришів, котрі увірвалися в кімнату до нещасної й добили її. Вчинивши злочин, юрба розійшлася по селу, в кожного на душі був жах належної відплати, але пройшов день, другий, третій – ніхто не з'являвся. Поховали вбитих і оголосили, що треба взяти в охрону майно вбитих, щоб його ніхто не розікрав. А майно в Базилевських було дуже велике, крім численних табунів коней, рогатої худоби та овець, крім великих запасів хліба в зерні, в будинку було багато золотих і срібних речей, а в коморах засіки були набиті мідною монетою. В той час гроші не ховали в скринях, а засипали їх в засіки й верхній шар установляли одноманітними монетами руба й туго забивали їх молотками так, що навіть при відчиненій коморі голими руками гроші не можна було взяти.

У перші часи мешканці дійсно нічого з майна не займали, але потім, бачачи, що ніхто з родичів не з'являється, почали потроху тягати нишком то те, то друге з комор і дровників, продавали, а гроші пропивали в шинку. Два брата Базилевських zostалися живими, але боялися з'явитися в Турбаї. Вони почали прохати начальство про відплату вбивцям. Так тяглося цілі півроку, за який час майно було зовсім розкрадено й пропито. Завдяки нагробованим коштам в Турбаях йшло безкінечне пияцтво. Та всьому буває кінець, настав кінець і турбаївській втісі. Приїхала влада, зробила слідство, але з'ясувати нічого не вдалося: в справу було замішано 300 чоловік. Через кілька часу знову приїхали допитники й, кажись, прийшлося виїжджати їм ще раз, коли головний керівник убивства виказав деяких осіб не дуже то й винних і вони понесли належну відплату. Але братів убитих це не задоволило, вони приставили опис майна, розкраденого турбаївцями, з проханням повернути кошти за це майно. Кілька разів вони подавали місцевому й вищому начальству й із справи видно, що досить таки набридли своїми вимогами. Нарешті вони подали прохання на найвище ймення, й попало воно на розпорядження всесильному Потьомкінові якраз у той час, коли він був заклопотаний заселенням Новоросійського краю. Довідавшись від доповідчика в чому справа, він скоро не думаючи наклав таку постанову: мешканців села Турбаїв переселити половину в Херсонську, а половину в Катеринославську губернію, будівлі знести, а місце розорати. Через кілька місяців після означеної постанови під вечір у село Турбаї вступив піхотний полк, який повинен був допомагати владі виконати постанову світлішого. Коли мешканцям оголосили про запавший вирок, то піднявся плач і ридання. Переселенню підпадали всі без винятку й, звичайно, цій карі підпадали люди зовсім невинні, не бувши навіть на панському дворі під час того, як сталося вбивство, але робити було нічого, військова сила була напоготові й, звичайно, про опір нічого було й думати. Поплакали, посумували й врешті решт навалили на підводи манатки й необхідний хліб і потяглися довгими валками, на-завжди прощаючись з рідними місцями й дорогими могилами. Після цього минуло 140 довгих років, а й тепер, кажуть, в Херсонській й Катеринославській губерніях нащадки турбаївців з захованою журбою згадують мальовничі береги Хоролу, на котрих колись жили їх предки.

Церкву, що була в Турбаях, продали в Малі Кринки, де вона стояла до 1906 року, а потім була зламна й замінена новою, тому, що була дуже стара.

Місце, на котрому стояло село й землі, що належали мешканцям, дісталися Ба-

зилевським, які в невідомий для нас час населили на місці бувшого села невеликий хутір, давши йому назву «Жалібний». Проти хутора, на другому березу Хорола, влаштували економію та повели широке господарство.

Поронщик вказує місце, де колись стояв панський будинок, де знаходилася церква й вам дивно припустити, що на цих тихих болотяних Хорольських берегах року 1782 було село, населенням більше тисячі дворів.

Населення хутора Жалібного вбоге й мешканці його дуже непоказні на вигляд або внаслідок великої болотяності цих місцевості, або внаслідок поганих умов життя взагалі. Базилівських тут давно й духу нема, землю з економією продали кременчуцькому купцеві Борідкову, який прислав сюди господарювати сина, котрий замість господарювання день і ніч пиячить.

Між хутором і економією через всю пойму насипано греблю, на котрій в різних місцях раніш стояли водяні млини.

Родивонівська волость.[...]

(НБУВ. – ІР. – Ф. Х. – № 11510. – С. 131. – Оригінал).

